

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT).....	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

LAKATOS BÁLINT

Lázár deák *Tabula Hungariae*-jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat

Az 1528-ban Ingolstadtban megjelent első, Magyarországot ábrázoló térkép, a *Tabula Hungariae* 1880-ban történt felbukkanása óta méltán áll mind a kartográfia történet, mind a történettudomány érdeklődésének homlokterében.¹ Abban a különböző tudományágak képviselői általában egyetértenek, hogy a térkép részletessége, grafikai igényessége és a kivitelezés technológiája miatt egyaránt saját korának legkorszerűbb, sőt bizonyos tekintetben azt meghaladó alkotása, amely készítőjének rejtélyessége miatt is izgalmas.²

A térkép tanulmányozásakor kettős nehézséggel kell megküzdeni: meg kell tudnunk különböztetni azt a hibát, amelyet maga Lázár deák vagy a térkép kiadói (ismereteik hiánya vagy az alkalmazott felmérési és ábrázolási módszerek pontatlansága és korlátai miatt) követtek el, azoktól a jelenségektől, amikor a kor tényleges, de ma már máshonnan nem vagy alig megismerhető földrajzi állapotát igyekeztek többé-kevésbé hűséggel, koruk lehető legkorszerűbb eszközeivel bemutatni. Az előbbit forráskritikával kell kezelni, az utóbbira fel kell figyelni. Előbbire a Lázár-térképen jó példa a Rába, utóbbira a Ipoly torkolatának vízrajza. Míg a Rába vo-

---

¹ A *Tabula Hungariae* néven a térkép 1528. évi kiadását értem; későbbi kiadásaira csak általánosságban utalok. A térképnek egyetlen példánya maradt fenn: gróf Apponyi Sándor 1880-ban mutatta be gyűjteményének darabjaként, provenienciája nem tisztázott. PLIHÁL 2013, 24. úgy véli, hogy Apponyi, akinek a térkép későbbi kiadásai is birtokában voltak, 1876–1880 között vásárolta. A terminus post quem-et Rómer Flóris 1876-ban megjelent rövid híradására (PLIHÁL 2013, 21.) alapozza, de a Rómer által az 1553. évi Valvassore-féle kiadás mellett általánosságban említett „másik, különböző” kiadás szerintem az 1528. évre is utalhat, így a vásárlásra már 1876 előtt is sor kerülhetett. A térképet 1925 óta az OSZK őrzi, jelzete: App. M. 136. – A szerző az MTA–HIM–MNL OL–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa.

² A térképet digitális másolatban tanulmányoztam: Tabula 2007. A térképről legújabbban (Lázár deák személyének újabb téves azonosítási kísérletével): PLIHÁL 2013.

nala és forrásvidéke ténylegesen hibás (a térkép szerint Szombathelytől nyugatra[!] folyik el és az attól délre fekvő hegyekből ered), addig a Duna helyett a Garamba torkolló Ipoly rajzát egyértelműen felmérési hibának tekintő korábbi felfogást néhány éve a legújabb folyódinamikai kutatások szemszögéből, a *Tabula Hungariae* georeferálása segítségével sikerült árnyalni és részben megmagyarázni.³

Történeti földrajzi szempontból azonban nem a vízrajzi, hanem a településföldrajzi elemek, a helynévanyag követel leginkább figyelmet a térképen. A helynevek kutatása, azonosítása és különböző szempontú (nyelvészeti, dialektológiai, grafikai) elemzése is hosszabb múltra tekinthet már vissza.⁴ A Lázár-térkép és az 1532. évi Honterus-féle másolat helynévanyagának erdélyi elemeit 1887-ben a szász Karl Fabritius vette számba először.⁵ Majd Okolicsányiné Harnos Eleonóra kísérelte meg 1931-ben megjelent tanulmányában Csánki Dezső történeti földrajzi munkája alapján a teljesség igényével azonosítani a helyneveket.⁶ Mindkét munka a részeredmények ellenére elavultnak tekinthető.

A *Tabula Hungariae*-hoz jelenleg két teljes névmutató – egy kartográfiai és egy nyelvészeti szempontú lajstrom – áll a kutatás rendelkezésére. Előbbi a Stegena Lajos szerkesztésében 1976-ban előbb egyetemi jegyzetként megjelent magyar tanulmánygyűjteményben található, amely 1982-ben a térképnek és változatainak hasonmásaihoz mellékelt kísérőfüzetként is napvilágot látott. Összeállítói Halmai Róbert, Hrenkó Pál és Mélykúti Mihály, a lajstrom a Lázár-térkép és változatainak teljes helynév-, földrajzi

3 SZÉKELY–MOLNÁR–TIMÁR 2009. A *Tabula Hungariae* vízrajzára lásd: HALMAI 1976, 78., 1982, 84–85.

4 Nyelvészeti, dialektológiai pl. TÖRÖK 1967 (a labiális ā-zás), HAJDÚ–MOLNÁR 1978 (lásd alább), MOLNÁR 1978 (a 'kő' és az 'oroszlán' helynevek elemzése), MOLNÁR 1982 (a szédéshibák bemutatásával), TAKÁCS 1976 és 1982 (helyesírás-történeti, hangjelölési kérdések). PLIHÁL 2013, 36., 42. hivatkozik Haader Lea 2003-ban „A Lázár térkép helyesírás-történeti vizsgálata” c. konferenciaelőadására, amely az általa megadott linken jelenleg már nem elérhető, Plihal könyvének DVD-mellékletén olvasható belőle részlet. Grafikai pl. HALMAI 1976 és 1982, HRENKÓ 1976 és 1982.

5 FABRITIUS 1887, 7–9. (A Lázár-térkép 1553. évi kiadása erdélyi helységeinek betűrendes jegyzéke.)

6 OKOLICSÁNYINÉ HARMOS 1931. Szlavónia valamint a Dráva és a Száva közötti terület helyneveinek azonosítását mellőzi, indoklása szerint azért, mivel „annyira el vannak ferdítve a térképen, hogy azok pontos megállapítása majdnem lehetetlen...” Uo., 171. A helyneveket a folyóirat külön mellékletfüzete tartalmazza (a táblázat rovatfejei: A térképen található név; Csánki D. megállapítása. Név és állapot; Jelenlegi név és állapot [1920 előtti megyebesorolás]). Munkájának kiegészítése, néhány Duna-menti helynév pontosításával, azonosításával: NAGY SZEDER 1936.

név- (víznév-) és igazgatási névanyagát felöleli.⁷ A közlés alapos, a Lázár deák térképén szereplő helyrajzon kívül tartalmazza a *Tabula Hungariae* 1566. évi Zsámboky-féle változatával bezárólag az összes másolat helyneveit (összesen öt térképváltozat névalakjait), külön csoportosításban a vízneveket, illetve a közigazgatási és területneveket, továbbá megadja a mai azonosítást és a keresőnégyzetet is. Nagy hátránya ugyanakkor, hogy az akkori kényszerű politikai korrektségnek megfelelően a helyneveket a modern, korabeli országhatárok szerinti bontásban (Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Ausztria, Jugoszlávia, Szovjetunió) közölte.⁸ Történettudományi szempontból az is visszásnak tekinthető, hogy a lajstrom nem tett különbséget abban sem, hogy a térkép készítésének idején mely települések estek a Magyar Királyság területére, mert a mindig is azon kívül eső osztrák és balkáni helynévanyagot nem különítette el. Ráadásul az azonosításhoz sokszor a hivatalos név mellett az utolsó hivatalos magyar nevet és a hatályos közigazgatási beosztást vette alapul. A magyar változat után, de még az angol előtt jelent meg 1978-ban a másik összeállítás Hajdú Mihály és Molnár József munkájaként.⁹ Célkitűzése szerint a *Tabula Hungariae* helyneveinek nyelvészeti tanulmányozását kívánta elősegíteni, ezért egyrészt a nevek átírásában a teljes betűhűségre törekedett, másrészt, a visszakereshetőséget két mutatóval (mai névalakok, szóvégződések) igyekezett megkönnyíteni.¹⁰ Felhasználhatóságát növeli, hogy a teljes anyag, tehát a helységnevek mellett a természetföldrajzi és közigazgatási nevek is egyetlen betűrendes mutatóba vannak sorolva, és bár a visszakeresésnél a ma nem Magyarország területére eső helységek esetén a jelenlegi hivatalos név alá sorolja be a megnevezéseket, de a magyar helységnevek is szerepelnek utalóként. A hivatkozás az említett 1976. évi lajstrom térképmellékletének négyzetrács-koordinátáira történik. Ugyanakkor ez az összeállítás sem lép túl a sok esetben formális, és a mai közigazgatás szerinti helységnév megadásán – bár a nem nyelvészek kedvéért a térképen szereplő névalak rekonstruált korabeli olvasatát ki-

⁷ HALMAI–HRENKÓ–MÉLYKÚTI 1976 és 1982. A négyzethálós kereső beosztása mindkét kötetben hátrább, a magyar kiadásban a 91., az angolban a 101. oldalon található térkép fényképére van bejelölve.

⁸ Hrenkó Pál Magyarország, Halmai Róbert Jugoszlávia, Nyugat-Szlovákia és Olaszország, Mélykúti Mihály Ausztria, Kelet-Szlovákia, a Szovjetunió és Románia területére eső településeket állította össze; az azonosítást, a keresőnégyzet meghatározását és a szerkesztést Hrenkó Pál végezte. HALMAI–HRENKÓ–MÉLYKÚTI 1976, 22., 1982, 32.

⁹ HAJDÚ–MOLNÁR 1978.

¹⁰ Uo., 57–91., 93–107.

ejtését feltünteti –, és alapvetően a másik lajstrom helymeghatározásaira támaszkodik.¹¹

Legújabban Plihál Katalin foglalkozott kötetében érintőlegesen a helynevekkel, zömében megismételve elődjei megállapításait, illetve a korábbiak alapján a kötethez csatolt DVD-mellékletben közölt egy helynév-adatbázist, de ebben is csak a modern településnevek szerinti azonosításban.¹² Ideje volna tehát egy, az eddigi lajstromokat pontosító analitikus történeti névmutató elkészítésének, mégpedig úgy, hogy nem csak a névvel megnevezett, hanem a csupán grafikai szimbólummal jelölt településeket is a teljesség igényével kellene szerepeltetni, az azonosításhoz pedig Csánki Dezső (és Györffy György) történeti földrajzi munkáinak kötetein túl az időközben megjelent újabb szakirodalmat, főleg Engel Pál rekonstrukcióit és térképét is fel lehetne már használni.¹³

Ennek a háttérmunkálataihoz kívánok az alábbiakban egy eddig figyelembe nem vett szempont felvetésével hozzájárulni, egyúttal szeretett tanárom, Bak Borbála előtt is tisztelni, akinek eddigi kartográfia-történeti munkássága kapcsolódik a *Tabula Hungariae* utóéletének, mégpedig római kiadásainak metszettörténeti problematikájához.¹⁴ Jelen esetben azonban nem a különböző térképváltozatok és térkép-állapotok összehasonlításáról lesz szó, hanem arról, hogy az eredeti, 1528-ban megjelent térkép mennyiben tükrözi saját korának viszonyait – az úthálózat szempontjából.

A települések jelölése

Az eddigi kutatások során azt már alaposan számba vették, hogy Lázár deák térképén milyen elemek szerepelnek. Tudjuk, hogy a térkép korabeli társaihoz képest nagyságrendekkel több, mintegy 1500 települést tartalmaz,¹⁵ de a méretaránynak és a térkép kiállításának megfelelően nyilvánvalóan nem az összes korabeli magyarországi települést ábrázolja. Azt a kérdést azonban tudomásom szerint még nem tették fel, hogy a térképen miért éppen ezek a települések szerepelnek. Mi volt a válogatás és az áb-

¹¹ Lásd az adattári rész bevezetőjét: Uo., 9–10.

¹² PLIHÁL 2013, 37–41., 120., 123. Lásd a DVD-mellékleten a Helynév adatbázis c. fejezetet!

¹³ ENGEL 1996, 2000, 2002. (Az alábbi példákban csak a legutóbbira fogok hivatkozni.)

¹⁴ Pl. BAK 2009, BAK 2011.

¹⁵ Ebből kb. 100 darab mellől hiányzik a felirat; a névállomány mintegy 1400 tételes. HRENKÓ 1976, 72., 1982, 74.

rázolás szempontja? Magam a doktori értekezésem kapcsán szerettem volna az általam feldolgozott falvak és mezővárosok Kubinyi-féle centralitási pontszámának¹⁶ megállapításakor felhasználni a Lázár-térkép helynévanyagát. Ezért kezdetben arra kerestem a választ, hogy vajon az egyes településnek a korabeli településhálózatban és -hierarchiában betöltött helyét, városias voltát, jelentőségét tükrözi-e a térkép. De rövid vizsgálat is meggyőzött arról, hogy a kérdésre egyértelmű nemmel kell felelnem. Ugyan arra már Hrenkó Pál is rámutatott, hogy a települések jelölésére a térkép készítője a modern jelkulcsok előfutárának is tekinthető grafikai szimbólumokat alkalmazott – a település helyének jelölésére kis üres köröcskéket, amelyeket a funkció és jelentőség érzékeltetésére tornyocska, házikó vagy éppen városfal és bástya rajzocskájába foglalt, illetve a jelentősebb városok nevét is nagyobb betűmérettel szedték¹⁷ –, de ezek a jelölések nem függenek össze a településnek a késő középkori városhálózatban betöltött jelentőségével, inkább csak esztétikai szempontból próbálják azt jellemezni. A más grafikai szimbólumok kapcsán ugyancsak Hrenkó már hozott egy-két példát arra, hogy a térképen a „beszédes helynevek” grafikai ábrázolása a névhez illeszkedik. Ilyen például Százhalombatta, ahol kis halmok rajzát és a *Centum colles* (száz halom) feliratot láthatjuk,¹⁸ vagy a Tisza jobb partján, Fegyvernektől keletre szereplő, mára elpusztult Bánhalma, amelyet az Alföld közepén tekintélyesnek tűnő dombra (halomra) helyezett a rajzoló. A sort kiegészíthetjük még Péccsel: a szematikus városkép abból a szempontból „beszédes”, hogy a város latin (*Quinqueecclesiae*), illetve német nevének (Fünfkirchen) megfelelően öt tornyocskát ábrázolnak a városfal mögött.

Ettől még persze a térkép hű tükre lehetne a településhálózatnak – ha nem hiányozna róla egy sor olyan település, amelyről tudjuk, hogy a középkorban jelentős város, mezőváros vagy legalább központi helynek tekinthető falu volt, mint például Óbuda (Pilis m.), Csepreg (Sopron m.), Gönc (Abaúj m.), Holics (Nyitra m.), Igal (Somogy m.), Kőszeg (Vas m.), Velicsna (Árva m.), Pápa (Veszprém m.), Mátészalka (Szatmár m.) vagy Zseliz (Bars m.). Több olyan településünk is van, amelynek a jelölése szerepel, de a neve már a nyomtatás során a nyomódúcról leesett, lemaradt, ilyen például Pest (Pest m.), Kiszucaújhely (Trencsén m.) vagy Rozsnyó

¹⁶ A Kubinyi-féle centralitási pontok bő ismertetését lásd pl. KUBINYI 2000, 13–16.

¹⁷ HRENKÓ 1976, 71–74., 1982, 72–75. Ugyanígy vélekedik PLIHÁL 2013, 123.

¹⁸ Lásd HRENKÓ 1976, 72., 1982, 74.

(Gömör m.).¹⁹ Ellenben megtalálható a *Tabula Hungariae*-n számos olyan település, amely a 16. század elején sem számított jelentősnek: Garadna (*Garadna*, Abaúj m.), Szentiván (*Zentiuar*, Győr m.), Érseklél (*Lell*, Komárom m.), Edeles (*Edeles*, Békés m.), Kalonda (*Kalonda*, Nógrád m.), Felsőalpár (*Alparfelse*, Külső-Szolnok m.) – és a sort még folytathatnánk.

Azt már Hrenkó Pál megállapította, hogy a települések – mint egy itineráriumtérképen – főleg a folyók és utak mentén sűrűsödnek.²⁰ Afölött viszont mindenki minden további nélkül napirendre tért, hogy a térkép alján található latin-német ismertető szövegével ellentétben²¹ a térképen folyók és állóvizek vannak ugyan jelölve, de az utak egyáltalán nincsenek feltüntetve, pedig ezek is kellenének az ismertetőben „megígért” távolságméréshez.²² Ráadásul a Lázár által a térképezés során valószínűleg alkalmazott polárkoordináta-módszer egyik feltétele az egyes térképi elemek, jelen esetben a települések közötti távolságmérés volt, amit legegyszerűbben a terepen a megtett utak becsült hosszával lehetett megállapítani.²³

Annak ellenére, hogy a térképen utak nincsenek ábrázolva, egyes részekben, különösen a síkvidéki és folyóvizekkel kevésbé szabdaltszerű területeken jól megfigyelhető, hogy a települések füzérszerűen helyezkednek el: mintha egy láthatatlan vonal kötné össze őket. Itt – jó esetben – nem kellene mást tennünk, mint ezt a vonalat: az utat berajzolni. Máshol azonban az utak, az úthálózat felfedéséhez ez nem lenne elegendő, mivel a települések sűrűn, egyenletesen vannak feltüntetve és a különböző víz-

¹⁹ Néhány további települést említ HRENKÓ 1976, 72., 1982, 74–75. HALMAI–HRENKÓ–MÉLYKÚTI 1976 és 1982 lajstromában a felirat nélküli helységek közül „á” betűvel („ábra”) a körrel és grafikai szimbólummal, „o” betűvel („kör”) a csak körrel feltüntetett települések vannak jelölve. Vö. PLIHÁL 2013, 120.

²⁰ HRENKÓ 1976, 71., 1982, 73.

²¹ Totius Hungariae chorographia itinerariaque urbium, vicorum, arcium, castellorum, fluminum, montium sylvarumque iuxta geometricam dimensionem distantia... / In diser Mappa ist beschriben gantz Ungerland, und die obgesetzte Scal zeigt an nach Geometrischer art, daz ist, nach der schnur gerad, wie vil deutsche meilen eine Stat von der andern ligt, Deszgleichen Schlösser, Dörfer, und Flecken... Tabula 2007, teljes, 120 dpi felbontású kép.

²² OKOLICSÁNYINÉ HARMOS 1931, 170. a török pusztítás határát jelző pontsoros vonalat tévesen útként értelmezi. PLIHÁL 2013, 72. annyit ír, a hogy az ábrázolt településeket Lipszky János Mappa generalis-ára vetítve „Erdély területén a Tabula Hungariae-n ábrázolt településeknek mintegy 40%-a nem a későbbi kereskedelmi vagy postautak mentén volt.”

²³ A módszerről lásd legújabban PLIHÁL 2013, 64–68. Az általa a 64. oldalon közölt, Sebastien Münster 1528-ban megjelent, a módszert ismertető munkájából vett, Heidelberget és környékét ábrázoló térképen az utak be vannak rajzolva.

rajzi vagy domborzati elemek is tagolják a területet. Ahhoz tehát, hogy errefelé is utakat rajzolhassunk, más forrásokat is segítségül kell hívnunk. A rajzolgatás persze nem öncélú. Arra keresem a választ, hogy egyrészt a Lázár-térkép által ábrázolt települések elhelyezkedése hogyan és mennyire ad ki hiteles útvonalakat, másrészt ezek a topográfiai elemek, ez a vizuális információanyag az úthálózat összefüggésrendszerébe helyezve a késő középkori Magyar Királyság úthálózatának rekonstrukciójához miféle segítséget jelenthet és milyen adalékokkal, tanulságokkal szolgálhat.

Nem az úthálózat egészét, csak néhány kiragadott példát szeretnék bemutatni: a területi korlátokon túl ugyanis a rendelkezésre álló segédeszközök száma is behatárolt. A késő középkori (15. század végi–16. század eleji) időszakra jelenleg csak az Alföld és Dunántúl úthálózati rekonstrukciója áll rendelkezésünkre,²⁴ ezekkel lehet érdemben a *Tabula Hungariae*-re berajzolható útvonalakat összevetni. Hat térképet néztem egyszerre: a *Tabula Hungariae*-n kívül a települések azonosításához Engel Pál digitális térképét használtam fel, az úthálózathoz pedig Blazovich László és Kubinyi András, illetve a Dunántúl esetében Glaser Lajos térképi rekonstrukcióit, továbbá ezek ellenőrzéséhez kontrollforrásként a digitalizált I. katonai felmérést, illetve a georeferált formában online elérhető II. katonai felmérést.²⁵ Utóbbiakon természetesen már az újkori (1780 körüli, illetve 19. század közepi) úthálózat tanulmányozható, amely igen sok részletében jócskán eltér a középkoritól, de a domborzati viszonyok és a vízrajz tekintetében sokat segít. Az egyes települések vámhely vagy város hely voltának megállapításához Weisz Boglárka két könyvének adatait forgattam haszonnal.²⁶

²⁴ Alföld: BLAZOVICH 1998 (2002), térképmell.; részbeni pontosítása, nagyobb terület és több út feltüntetésével: KUBINYI 2000, térképmell.; Dunántúl: GLASER 1929–1930. A kézirat lezárásáig már nem volt módom Ivanič munkáját felhasználni a Garam- és Ipoly-mente rekonstrukciójáról: IVANIČ 2011. A mai Szlovákia területére vonatkozó kutatások pl. SLIVKA 1998 (összefoglaló), IVANIČ 2005 (Garam-mente, általánosságban, főleg 13–14. századi adatok alapján, térképet nem közöl). A középkori Szlavóniára ismereteim szerint csupán Lovorka Čoralić utazástörténeti munkájának pontatlan és szinte jelzésszerű térképvázlatai állnak rendelkezésre: ČORALIĆ 1997, I. 1. és I. 2. térk.

²⁵ Tabula 2007, ENGEL 2002, BLAZOVICH 1998 (2002) térképmell., KUBINYI 2000 térképmell., GLASER 1929–1930, különösen a térképmell. a 160–161. oldal között, I. kat. felm., II. kat. felm. – A Szolnok–szegedi úthoz kitűnő kontrollforrás volt: ROSTA 2010.

²⁶ WEISZ 2012, WEISZ 2013. A közlekedési vámokat vettem elsősorban figyelembe; a vásárokra és vásárvámokra vonatkozó adatokat csak ott idézem, ahol ennek az útvonal szempontjából jelentősége lehet.

Bizonyos utak nyomvonalának megállapítása a fenti eszközök figyelembe vételével is időnként több problémát vet fel, mint amennyire megnyugtató. Ráadásul a Dunántúlt tekintve első ránézésre feltűnő, hogy a Sopron–Szentmárton (Pannonhalma)–Vasvár–Szombathely–Bécsújhely (Wiener Neustadt) által határolt területen, tehát a Nyugat-Dunántúlon a településhálózat gyakorlatilag hiányzik.²⁷ Ezért a régiónak a középső és déli részét lehet érdemben vizsgálni. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a *Tabula Hungariae* egyes részei – közöttük éppen a Délnyugat-Dunántúl – hibás adatfelvételt vagy torzulást mutatnak, ezért az ottani települések térbeli rendje és így az utak vonalvezetése is jócskán eltér a valóságostól.²⁸

Egy útvonal – több útváriáns

Pest–Kassa. Ezt a középkorban is fontos útvonalat (amely a mai magyarországi úthálózatban funkcionálisan a 3-as főútnak feleltethető meg) érdemes teljes hosszában végigkísérnünk.

A Lázár-térkép mindjárt a kiindulásnál két útvonalváltozatot kínál fel. A Budával szemben a Duna bal partján csupán felirat nélkül ábrázolt Pest városából elindulva az egyik a Pest–Kerepes (*Kerepes*)–Gödöllő, a másik a Pest–Rákoskeresztúr (*Kerstur*)–Isaszeg (*Irsozeg*)–Gödöllő (neve nincs feltüntetve) útvonal. Az előbbi az újkorban válik egyre jelentősebbé, de a középkorban a Rákos-patak völgyét követő utóbbi legalább olyan fontos lehetett. Blazovich és Kubinyi a kerepesi útvonalat vették magától értetődőnek és tüntették fel főútvonalként, de rekonstrukciójuk árnyalható lenne. (Isaszegen ismerünk adatot hetivásárra és valószínűleg közlekedési vámra is, igaz, ezt a 13. századból.)²⁹ Gödöllő és Hatvan között ismét két variánssal számolhatunk: a Galga völgyébe érve az egyik út a patak bal partjára átkelve, azaz a mai Aszódon keresztül, de Kartal falu érintése nélkül, a másik a jobb parton maradva a Bag–Hévízgyörk–Tura útvonalon haladt, majd Turánál kelt át a Galgán és jutott el a Zagyva bal partján fekvő Hatvanba. Lázár térképén csupán Kartal (*Bartal*), Tura (*Tura*) és Hatvan (*Hatwar*) szerepelnek.

²⁷ Erre már HRENKÓ 1976, 71., 1982, 73. is felhívta a figyelmet.

²⁸ A *Tabula Hungariae*-n szereplő helyneveket alább külön hivatkozás nélkül *dőlt* betűvel közlöm. A vetület kérdésére legújabban: MOLNÁR–TIMÁR–SZÉKELY 2008, TIMÁR–MOLNÁR–SZÉKELY–PLIHÁL 2008, PLIHÁL 2013, 59–78.

²⁹ WEISZ 2012, 154., 2013, 201.

1. ábra. A Pest–Kassa útvonal első szakasza

Hatvan után a helyzet bonyolultabbá válik. Blazovich és Kubinyi is magától értetődőnek veszik, hogy a főút Hatvan után Gyöngyöst délről elkerülve közelítette meg Kompoltot (*Compelt*) és kelt át a Tarnán, igaz, Kubinyi Gyöngyös körzetében több mellékutat is feltüntet – az úthálózat bonyolult. Kubinyi és Blazovich ráadásul eltér abban, hogy utóbbi a központi helyként nem szereplő Adács és Nagyút falvakat is szerepelteti.

(Adács vámhely volt.)³⁰ Lázár térképére tekintve ezért érdemes az ezen a szakaszon feltüntetett folyóvizeket is meghatároznunk, mivel az itt szereplő települések átkelőpontok. A *Tabula Hungariae* ebben a körzetben a Zagyva és a Tarna között még az összefolyó Gyöngyös- és Patai-patakot (ez a valóságban Atkár (*Adkar*) falu alatt és nem felett folyik össze), illetve a Tarna jobb parti mellékvizét, az I. katonai felmérésen Sári-pataknak, a II. katonai felmérésen Bene-vizének írt Bene-patakot is ábrázolja. Utóbbi jobb partjára rajzolja Lázár deák Ludast (*Ludas*) és Nagyfügedet (*Figed*), noha ezeknek a bal parton lenne a helyük. Atkár fölött egy név nélküli település látható, ezt minden kétséget kizáróan Gyöngyös mezővárossal azonosíthatjuk. Mindezek fényében ezen a szakaszon a Hatvan–Atkár–Karácsond (*Karatzo*)–Ludas–Kompolt útvonalat, illetve variánsait: az Atkár–Gyöngyös–Karácsond/Ludas–Kompolt és a Karácsond–Nagyfüged–Kompolt, továbbá egy délebbi, Hatvan–Árokszállás (*Arokszalos*)–Nagyfüged–Kompolt változatot is berajzolhatunk. (Kompolt vámhelyét a kereskedőknek érinteniük kellett.)³¹

Kompolt és az Abaúj megyei Szikszó között egyszerűbb a helyzet. A *Tabula Hungariae* ugyan Kompolttól jobbra *Jebre* néven feltüntet egy települést, amelyet Hrenkó Pál jobb híján a valóságban Kompolttól északra fekvő Feldebrővel azonosított.³² Ez valóban tájolási hibaként értelmezhető, így nem kell figyelembe vennünk. Blazovich és Kubinyi egyaránt fontos állomásnak tekinti a mai Füzesabony északnyugati részén található Szikszót vagy Pusztaszikszót, amely Lázár térképén is e néven, *Ziksopus-ta* alakban szerepel. (A település korabeli jelentőségét alátámasztja, hogy hetivásár mellett éves vásárt, azaz sokadalmat is tartottak itt.)³³ A *Tabula Hungariae* által „sugallt” útvonal innen egy szakaszon egyértelmű: Mezőkövesd (*Kewezd*)–Mezőkeresztes (*Kerstur*)–Vatta (*Watha*)–Emőd (*Emed*).³⁴

Emődtől két ágra bomlott az út: a miskolcira és az ónodira. A térképen mindkettő megfigyelhető. A miskolci ág Hejőcsabán (*Thama*)³⁵ át ért Mis-

³⁰ WEISZ 2013, 51.

³¹ WEISZ 2013, 236.

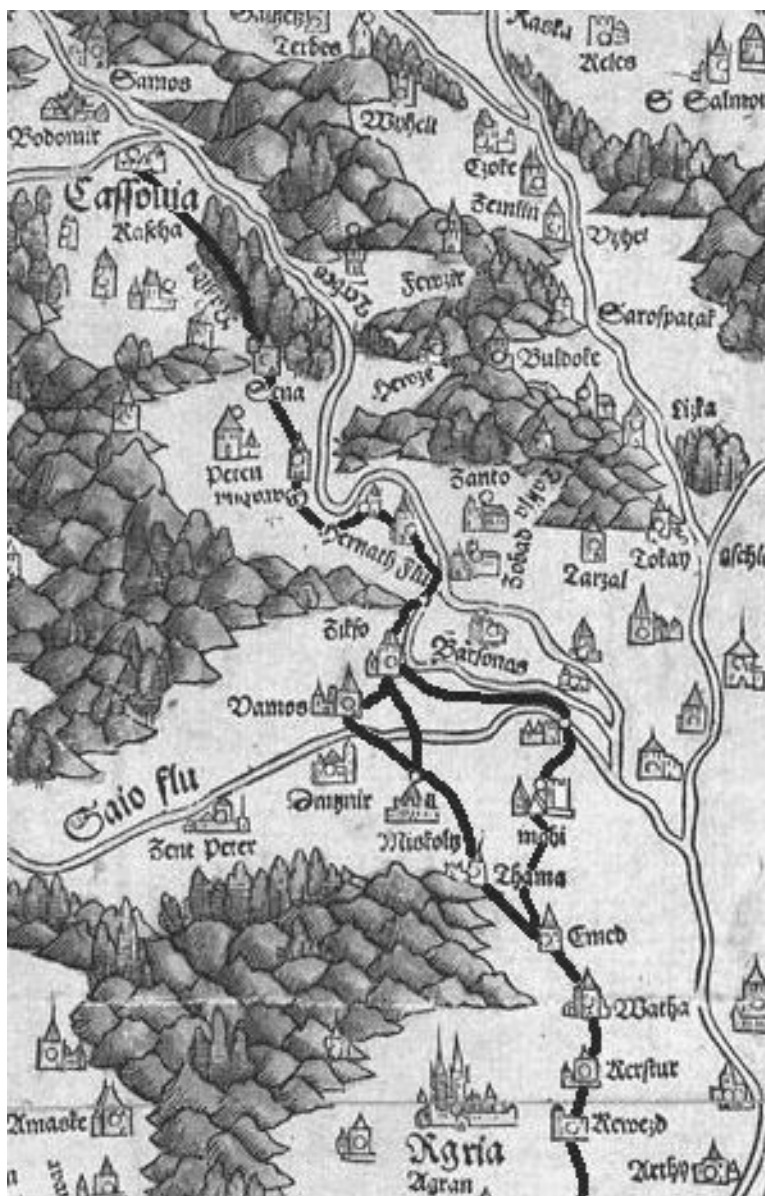
³² HRENKÓ–HALMAI–MÉLYKÚTI 1976, 27., 1982, 36.

³³ WEISZ 2012, 146., 2013, 381.

³⁴ BLAZOVICH 1998 (2002) térk. rekonstrukciója itt nem elég pontos, mivel Vata és Emőd helyett Olaszegyházát tünteti fel. A *Tabula Hungariae* viszont nem tünteti fel Szihalombuda vámhelyet az Eger-patak partján (WEISZ 2013, 380–381.).

³⁵ HRENKÓ–HALMAI–MÉLYKÚTI 1976, 32., 1982, 40. feltételes, de téves azonosításuk szerint Miskolctapolca. WEISZ 2013, 104. szerint viszont a 14. században híd állt Csabánál a Hejőn.

kolcra (*Miskoltz*), majd Sajóvámos (*Vamos*)³⁶ érintésével jutott el Szikszóra (*Zikso*). Az ónodi ág a kora újkorban elpusztult Muhi (*Mohi*) mezővároson át ért a név nélkül szereplő Ónodra, itt a réven³⁷ átkelve a Sajó bal partjára a Hernád mellékvize, a Bársonyos-patak (*Barsonas*) közén egyenesen futott be Szikszóra. Szikszóról a Hernád völgyében a folyó jobb partján Garadna (*Garadna*) és Abaújszina (*Sena*) – mindkettő vámszedő hely³⁸ – érintésével vezetett az út Kassára (*Cassouia*, *Kascha*). Szikszótól feljebb, éppen

2. ábra. A Pest–Kassa útvonal második szakasza

³⁶ Vámszedő hely, lásd WEISZ 2013, 417–418.

³⁷ Uo., 288.

³⁸ Uo., 170., 382.

a hegy lábánál, a Bársonyos-patakra egy név nélküli települési köröcske van rajzolva. Ezt Aszalóval azonosíthatjuk, amelyen a patak a katonai felmérések tanúsága szerint még a XVIII. században is átfolyt. Az Aszalótól északra, a Hernád jobb partján fekvő Csobád (*Zobad*) azonban hibásan szerepel a folyó túlsó oldalán. Csobád és Garadna között még két név nélküli települést ábrázol a Lázár-térkép: ezek egyike nagy valószínűséggel Forró mezőváros, a másik az ettől északabbra fekvő Encs, (Felső)Méra vagy (Felső)Novaj egyike lehet. (Forró hetivásártartó helység és valószínűleg vámhely is volt.)³⁹

Egy rövidebb dunántúli szakaszt is érdemes párhuzamként idevonni, ez a Buda–Veszprém közötti út. Az előzőhöz hasonló jellemzője, hogy zömmel csak kisebb vízfolyásokat keresztez.

Kezdetben egyértelmű az útvonal.⁴⁰ A Buda és Érd közötti szakaszon egy névvel nem jelölt települést látunk, amely térbeli helyzete alapján Tétény lehet. Érdenél (*End*) vagy a falutól északra a mai 7. számú főútnak megfelelő nyomvonalon Martonvásár (*Marton vasar*) mezővárosnak haladva, majd a térképen egyáltalán nem jelölt Velencei-tavat észak felől Velence (*Veneze*), Pákozdi (*Pakotzd*) érintésével éri el az út Székesfehérvárt (*Stuell-Weyßnburg, Alba Regalis*). Velence és Pákozdi között egy talányos település: *Brunmek* fekszik, amelyet Hrenkó Pál feltételesen Kápolnásnyékkal vagy Pátkával azonosított.⁴¹ Az előbbi nem kizárható, de ez esetben felcserélt a két település helyzete, tehát valamiféle térképezési vagy adatfelvételi hibára gyanakodhatunk.⁴² (Az sem kizárt, hogy a névalak Berényt, azaz a Pákozdtól északra, a Velencei-hegység túlsó oldalán fekvő mai Lovasberényt takarja.)

Fehérvárról Veszprémbe viszont már két útvonalon is el lehetett jutni. Glaser Lajos a Sárvíz völgyében haladó utat jelöli a késő középkorban jelentősebbnek,⁴³ míg az azt északról kikerülő, a mai 8. főútnak többé-kevésbé megfeleltethető Fehérvár–Várpalota–Öskü–Veszprém útvonalat két részletben tárgyalja a mellékutak között.⁴⁴ Figyelemre méltó, hogy a

³⁹ WEISZ 2012, 135., 2013, 163.

⁴⁰ Vö. GLASER 1929–1930, 149.

⁴¹ HRENKÓ–HALMAI–MÉLYKÚTI 1976, 24., 1982, 34.

⁴² Nyéket 1516-ban Ferthewfynék (Fertőfőnyék) alakban is említik: CSÁNKI III. 340.; lehetséges valami más előtag is, a kiadók miatt akár még a német Brunn(en)- előtagra is gondolhatunk.

⁴³ GLASER 1929–1930, 142.

⁴⁴ GLASER 1929–1930, 155. (16. sz. út: Veszprém–Palota–Csákvár–Bicske; ez egyébként a Lázár-térképre is berajzolható), 162–163. (47. sz. út, de a Palota–Fehérvár közötti szakaszt éppen csak említi.)

3. ábra. A Buda–Veszprém útvonal

Lázár-térképre mindkét változat berajzolható: a Fehérvártól indulva Csór (Czor),⁴⁵ Palota (*Palota*) és Öskü (*Eskeu*) érintésével haladó északi, illetve a Sárvízen Úrhida (*Urhida*),⁴⁶ Ladány (*Ladan*, ma Nádasdladány) és Berénhida (*Berinhida*, ma Berhida) érintésével haladó déli is. Berénhida kétszer

⁴⁵ WEISZ 2013, 115. vámhelyet valószínűsít.

⁴⁶ Pl. 1471-ben hídját, zsilipjét és vámját is említik, amelyek ügyében a fehérvári prépost és a veszprémi püspök kiegyeznek: MOL DF 200552.

is szerepel a térképen (*Berinhida* és *Bernhida* alakban), valószínűleg azért, mivel az északabbra fekvő szomszédos ikertelepülés, Peremarton nevét téveszthették el a sajtó alá rendezéskor. Az I. katonai felmérés tanúsága szerint is Peremartonnál kelt át az út a patakon egy hídon; erre már a 13. századból is van adatunk.⁴⁷ Berénhida hetivására mellett áprilisi sokadalma miatt volt jelentős.⁴⁸ Ami az északi útvariánst illeti, érdekes, hogy Lázár Kér falut (Hajmáskért) nem tüntette fel Öskü és Veszprém között, pedig a faluban a veszprémi püspöknek vámszedő helye volt.⁴⁹

A fenti példák esetében tehát több útszakaszon is párhuzamos útvariánsokat vagy egy időre szétváló, majd újból összefutó útágakat figyelhetünk meg. Mai szemléletünktől eltérően ugyanis, amely az úthálózatban is hierarchikus rendszert: első- és másodrendű főutakat, másodrendű utakat stb. különböztet meg, a késő középkori útviszonyok egyik jellegzetessége a kiépített utak hiányában a vagylagosság, felcserélhetőség lehetett: bizonyos szakaszokon éppen a domborzati vagy főként a vízrajzi adottságokhoz maximálisan alkalmazkodva több egyenrangú, egyformán használt, egyidejűleg létező útvonalvariáns volt lehetséges – bár nyilván nem akár mennyi. Mert ezzel egyidejűleg a gazdasági, kereskedelmi érdekek mentén érvényesülő vámok, útkényszerek szabták meg, hogy a forgalomnak merre lehet vagy éppen szabad haladnia.

Partmenti útvonalak és átkelő

Szolnok–Szeged. Ez a jelentős út a Tisza jobb partján halad végig; csomópontjai a nagyjából merőleges utaknak a becsatlakozási pontjai, illetve vámszedő helyek, átkelésre szolgáló révek voltak.⁵⁰

A *Tabula Hungariae*-n Szolnok (*Zolnok*) alatt jelölt legelső település Tiszavárkony (*Vorkon*), ahol a késő középkorban Szolnok jelenkori forgalmi szerepéhez mérhető rév volt,⁵¹ a Pest–Cegléd–Mezőtúr útvonal átkelési pontja. Blazovich rekonstrukciója szerint az út Tiszavarsány mezővárost

⁴⁷ WEISZ 2013, 307. Peremarton 1939 óta Berhida településrésze.

⁴⁸ WEISZ 2012, 171.

⁴⁹ WEISZ 2013, 224. (Igaz, ez 14. sz. eleji adat.)

⁵⁰ Lásd újabban: ROSTA 2010, 123., 134.

⁵¹ Lásd WEISZ 2013, 423–424. (1381-beli említés.) – Szolnokon 1562-ben a budai pasa létesített cölöphidat, ennek maradványai néhány éve kerültek elő: KERTÉSZ–MORGÓS–NAGY–SZÁNTÓ 2004. Köszönöm Vadas Andrásnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet!

és Kengyel falut érintette, Kubinyi szerint azonban az út a két település érintése nélkül délebbre, a külön nem jelölt Tiszavezsenynél kelt át a folyón. A nehézséget az is jelenti, hogy a középkorban jelentős mezővárosnak számító Tiszavarsány a török hódoltság végére elpusztult, területe a mai Rákóczifalva belterületétől délre keresendő, így az útvonal pusztán térképi és okleveles források alapján nem tisztázható teljesen. A *Tabula Hungariae*-n azonban kizárólag Várkony és Varsány (*Varsan*) szerepel.⁵² Ez szerintem arra utal, hogy az átkelés e két település között történhetett leginkább, ezért Blazovich rekonstrukciója tűnik valamivel meggyőzőbbnek. A következő település ezen az útvonalon a folyótól beljebb fekvő Szentkirály (*S. Rex*).⁵³ A nem túl jelentős falu a Kecskemét (*Keczemet*) és talán a Nagykőrös felől érkező alsóbbrendű utaknak lehetett a végpontja, de a térképi rekonstrukciókon nem szerepel; Lázár térképe tehát e ponton fontos adalékkal szolgál. A következő két falu Felsőalpár (*Alparfelse*) és Alsóalpár (*Arparalso*). Előbbi, hetivásáros hely, a mai Lakitelek helyén feküdt,⁵⁴ utóbbi a mai Tiszaalpárral azonos; régi révhely és a váci püspök

4. ábra. A Szolnok–Szeged útvonal

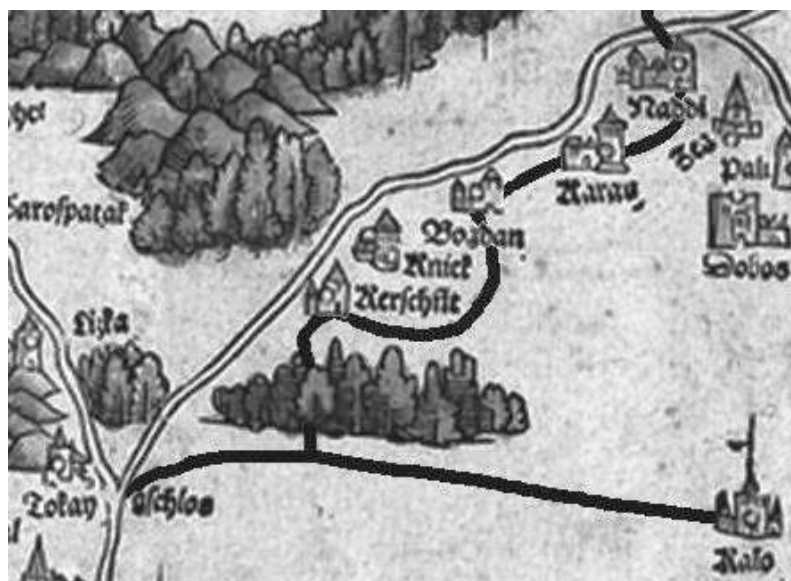
⁵² Előbbinek hetivására, utóbbinak ezen felül sokadalma is volt: WEISZ 2012, 164.

⁵³ ENGEL 2002, 1JK9. A mai Szentkirály falutól északabbra, a katonai felméréseken Pusztta-Szent-Király névvel jelölt területen feküdhett. Vö. ROSTA 2010, 112., 121–122., 128. (13. ábra)

⁵⁴ A katonai felmérésen Felső Alpár névvel jelzett terület a mai Lakitelek belterületétől északkeletre. Hetivására: WEISZ 2012, 164.

volt a birtokosa a középkor végén.⁵⁵ Felsőalpár a Kecskemétről Szentlőrincen (*S. Lorencz*) át érkező útnak, a mai 44-es főútnak az elődje vezethetett.⁵⁶ A Tisza mentén továbbhaladva a Lázár-térkép – mivel Csongrádot a Hármas-Körös torkolatától délre, de a Tisza túlsó partján tünteti fel a késő középkori állapotnak megfelelően⁵⁷ – az innenső, jobb parton csak Felgyő (*Felgye*) és Tömörkény (*Temerkin*) falvakat ábrázolja. (A Felgyő fölötti Bód falu révje viszont szintén nem szerepel.)⁵⁸ A szintén feltüntetett Körtvélyes (*Kertwiles*) név a túlparton jelzett településhez tartozik. Tömörkény alatt érthette el útvonalunk a Kecskemét–Félegyház (*Feledhaz*)–Szermezőváros felől érkező pesti főutat, amelyet Blazovich László mutatott be.⁵⁹ (Szert azonban a térkép nem jelöli.) Ez az útvonal Algyő (*Gew*) érintésével észak felől érkezik meg Szegedre (*Segedein*).

Vásárosnamény–Tokaj. Ez a Kubinyinál másodrendű útként szereplő útvonal két tiszai rév közötti területet szelt át a késő középkorban még nem túl jelentős (és a *Tabula Hungariae*-n nem is jelölt) Nyíregyházától északra.

5. ábra. A Vásárosnamény–Tokaj útvonal

⁵⁵ ENGEL 2002, 1SZO17 (Kisalpár vagy Püspökálpár néven is). WEISZ 2013, 53. (Csongrád megyéhez veszi.)

⁵⁶ A mai Nyárlőrinc elődtelepülése. ROSTA 2010, 112., 128. (13. ábra), 143.

⁵⁷ Vö. ENGEL 2002, 1CSG6. Az I. katonai felmérésen még megfigyelhető, hogy a település régi magja, a Belsőváros külön töltésen keresztül közelíthető meg.

⁵⁸ WEISZ 2013, 95. Tömörkény is közlekedési csomópont volt: ROSTA 2010. 142.

⁵⁹ BLAZOVICH 1998 (2002), 51–52. Újabbán: ROSTA 2010, 132–133.

A Munkács–Beregszász (*Berekzaz*) felől érkező utaknak a tiszai révje a bal parton fekvő Vásárosnamény (*Naddi*) volt. Innen nyugat felé haladva Nyírkarász (*Karas*) és Bogdány (*Bozdan*) falvakon haladt keresztül az út. A rekonstrukció és a *Tabula Hungariae* eddig egyezik, de a következő, a térképen *Knick* alakban megnevezett település Kékkal való azonosítása⁶⁰ – bár a névforma ezt támasztaná alá – nem problémamentes. Az útvonal ugyanis – bár Lázár térképén *Knick* teljesen sorban helyezkedik el – Kubinyi rekonstrukciója szerint Kéket nem érintette, hanem attól délebbre, Kemecsen keresztül haladt Keresztút (*Kerschtit*, ma Kótaj)⁶¹ felé, ahol délnek fordulva érte el a Nagykálló (*Kalo*) felől Tokajba (*Tokay*, pontosabban a bal parti vár felirattal egybeértve *Tokay gschlos*) tartó utat. (A folyó innenső partján Rakamaz külön nem szerepel.) Vagy térképezési torzulás miatt fellépő anomáliával állunk tehát szemben vagy Lázár valamilyen félreértésével, téves adatával. A térképen ugyanis a települések mind a folyó bal partján helyezkednek el, a valóságban pedig a Tisza kiterjedt ártere ellenére is északabbra folyt. Elképzelhető tehát, hogy nem annyira adatfelvételi hibával mint inkább információhiánnyal kell számolnunk, azaz hogy a térkép készítője e szakaszon voltaképpen az úthoz igazítva rajzolta be magát a folyót is.⁶²

Jelölhetetlen útszakaszok és térképezési anomáliák

A *Tabula Hungariae*-n jelölt természetföldrajzi elemek közül a hegyek grafikai megjelenítése egyeztethető össze legkevésbé az úthálózattal: az egész térképen megfigyelhető, hogy a hegységek tagolóelemeket képeznek. A települések jobbára a hegyek szélén, lábánál, kisebb részben mint várak hegyormon találhatóak; a hozzájuk tartozó nevek is vagy a síkságon vagy külön névládikában elhelyezve szerepelnek. Mindez az utak szempontjából falszerű akadályt jelent. Vagy csupán a hegységek kilépő és belépő pontjái (Mendöl Tibor terminológiája szerint ún. szoroskapu-településeknél) tudjuk őket berajzolni – például a Buda–Esztergom úton a Pilis esetében Solymár (*Solmar*) és Pilisszántó (*Zanto*) között, a Buda–Tata úton a Vértes esetében Bicske (*Byczky*) és Bánhida (*Banpida*) között, a Győr–Veszprém útvonalon pedig a Bakony esetében Szentmárton (*S. Marten perg*, ma

⁶⁰ HRENKÓ–HALMAI–MÉLYKÚTI 1976, 28. („Kemecse?”), 1982, 37. („Kemecse, Kék?”). HAJDÚ–MOLNÁR 1978, 28. a nevet „Kniek” formában olvassa és Kékkal azonosítja.

⁶¹ Vö. HAJDÚ–MOLNÁR 1978, 27. „Kerschñt”, tévesen „?Bodrogkeresztúr”.

⁶² A térkép az időszakosan vízzel borított, mocsaras területeket nem jelöli, lásd PLIHÁL 2013, 124.

Pannonhalma) és Zirc (*Czircz*) között –, vagy egész egyszerűen nem. Ilyen a Veszprém–Zalavár útvonal (amely Glaser Lajos rekonstrukciója szerint a buda–zágrábi országút középdunántúli szakasza),⁶³ amelyen a Balaton-felvidéken a Veszprémtől Tapolcáig terjedő szakaszon csak Nagyvázsöny (*Vazon*) neve szerepel, más település a hegyek miatt nem. Az egész terület grafikailag elnagyolt: Almád, Tapolca, Keszthely hiányoznak; csupán Szigliget (*Zegliget*) és Rezi (*Reczi*) várának feltüntetése miatt sejthető, hogy erre vezetne az út. Ugyanakkor a hegységek feltüntetése általában véve is logikátlan, hiányzik például a térképen a Szekszárd–Pécs közötti szakaszon a Szekszárdi-dombság és a Tolnai-hegyhát, a Dunakanyartól északkeletre a Börzsöny és a Cserhát – és a sort még folytathatnánk.⁶⁴

Az útvonalak teljes körű berajzolásának korlátait azonban sokkal inkább azok a korabeli térképezési módszer pontatlanságaiból fakadó torzulások jelentik, amelyek miatt egyes területeken a települések térbeli rendje felborul és ennek megfelelően a berajzolható útvonalak is összekuszálódnak. Ilyen például a Délnyugat-Dunántúlon Vasvár–Nagykanizsa–Zákány térsége.

6. ábra. Vasvár–Nagykanizsa–Zákány térsége (az útvonalakat nem rajzoltam be)

⁶³ GLASER 1929–1930, 144–145.

⁶⁴ HALMAI 1976, 78., 1982, 84. Vö. PLIHÁL 2013, 121.

A mai 74-es főútnak megfelelő Vasvár–Nagykanizsa útvonal a valóságban észak–déli iránya Vasvár (*Vasuar*)–Egervár (*Egerpar*)–Nagybak (*Nagbak*, ma Bak)–Szentbalázs (*S. Plasius*, ma Zalaszentbalázs) települések sorrendjében a *Tabula Hungariae*-n nyugat–keleti tájolásban ismerhető fel, ahol Egervár a térképen Vasvártól északra került, ezen kívül Szentbalázs jele és neve is teljesen elcsúszott, pontosabban „belecsúszott” a Nagykanizsa felé vezető Zalavár–Nagykanizsa–Zákány (*Zakan*) útvonalba. Zalavár (*Zalauar*) számmal jelölve még bent van a hegyek között, a Balaton partján a tőle délre fekvő Hídvég (*Hidwig*, ma Balatonhídvégpuszta)⁶⁵ van feltüntetve.⁶⁶ A késő középkorban jelentős és Glaser térképén is országos jelentőségű útként feltüntetett vonalszakaszon Magyaród, Kolon és Komár mezőváros neve is hiányzik; a Szentbalázsként jelölt településtől lejjebb feltüntetett három településsel ezeket csak akkor azonosíthatjuk, ha feltételezzük, hogy Szentbalázs neve tévesen került a jel mellé. A Segesd (*Szegezo*)–Nagyszakácsi (*Zakari*) felől érkező út Komárnál csatlakozott be a Zalavár felől érkező útba, így a Szentbalázs név esetleg Komár (Mezőkomárom, ma Zalakomár) jele mellé kerülhetett – ebben az esetben a lejjebb átlósan sorjázó három név nélküli település egyike Szentbalázs, Nagykanizsa és Szentpál lehetne. Utóbbiba a Berzencén (*Bertzeutze*) át Pécs, Szigetvár (*Zigeth*) és Babócsa (*Bubutza*) felől érkező út csatlakozott be.

Következtetések

Az a bemutatott példák alapján is világos, hogy Lázár térképén valóban főleg az utak menti települések, illetve az átkelők, úthálózati csomópontok szerepelnek. De nem minden efféle település és nem mindenhol azonos részletességgel. Az ország bizonyos térségeire Lázár térképe kidolgozott és pontosnak tekinthető adatokkal szolgál, esetenként jelentéktelen falvakat is helyesen tüntet fel, máskor azonban az ábrázolás elnagyolt, a települések feltüntetése hiányos, térbeli rendjük pedig összekuszálódott. Véleményem szerint ez – a korabeli térképezési módszerek korlátain túl – azzal is összefügghet, hogy a térkép készítője mely területeket ismert jobban, honnan álltak rendelkezésére akár személyes terepbejáráson alapuló adatok – bár az adatvesztés részben a térkép utólagos sajtó alá rende-

⁶⁵ ENGEL 2002, 2ZL138., WEISZ 2013, 196. (Ma Zalavár területén). Lásd még IVÁNYI 1960, 167–168. Köszönöm Vadas Andrásnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet!

⁶⁶ Ennek lehetséges okára – a Balaton partvonalala valójában Lázár tóköri útvonalát adná ki – lásd BENDEFY–V. NAGY 1969, 66–68. (A fejezet Bendefy László munkája.)

zésekor is bekövetkezhetett.⁶⁷ (Érdekes és további kutatást igénylő kérdés lehetne annak megválaszolása is, hogy ha Lázár a *Tabula Hungariae* felirátának megfelelően ténylegesen Bakócz Tamás esztergomi érsek szolgálataiban állt, akkor az esztergomi főegyházmegye területe, azaz a mai Nyugat-Szlovákia térsége vajon pontosabb és részletgazdagabb ábrázolású-e, mint a Magyar Királyság más területei.) Az ugyanakkor világos, hogy a térkép készítője az esetek egy részében jó helyismerettel rendelkezett, és személyesen is járhatott a helyszínen.

Hogy maga Lázár szerepeltette-e eredetileg térképének kéziratán az úthálózatot, az más források hiányában nem megválaszolható kérdés. A térkép torzulásai, pontatlanságai, hiányai amúgy is óvatosságra kell, hogy intsenek. Ezek miatt időnként nehéz a térkép olvasása, nehéz a „visszafejtés”, nehéz utólag kikövetkeztetni az útvonalakat. Ha a térképet az utak berajzolásával kiviteleztek volna, vajon mennyire lehettek volna a települések térbeli rendjében felbukkanó hibák elkerülhetők? Az sem elképzelhetetlen, hogy éppen a torzulások, a térképezési pontatlanságok miatt, illetve a térkép áttekinthetőség tétele okán hagyták el a kiadáskor az utak ábrázolását. Nem tudjuk. De talán ez nem is olyan lényeges. A *Tabula Hungariae* mint képi forrás a történeti földrajz és történeti topográfia szempontjából így is nagy jelentőségű a késő középkori Magyar Királyság úthálózatának megismerése szempontjából. Egyrészt, mivel tükrözi, mely adatelemeket tartott a térképező saját korának valóságából kiemelendőnek. Másrészt egyes települések feltüntetésével a településhálózat rekonstrukcióján túl az úthálózat korabeli, még az oszmán hódítás előtti állapotára hiteles adalékokkal szolgál és fontos támpontokat nyújt.

Annak megértéséhez ugyanakkor, hogy egyáltalán miért azok a települések szerepelnek a térképen, amelyeket azon láthatunk, maguknak az útvonalaknak az ismerete segíthet hozzá. Ha tudjuk, merre vitt az út, egy nehezen azonosítható vagy éppen név nélkül szereplő település térképi azonosítása is lehetségessé válik. A *Tabula Hungariae* részleteinek, vizuális információinak efféle „visszafejtése” tehát arra is jó, hogy magát a térképet is jobban megérthessük.

---

⁶⁷ Vö. PLIHÁL 2013, 60–63. a terepbejárásról, 124. a térkép monokróm nyomtatásának, ill. utólagos színezésének kérdésével.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári és térképi források

MNL OL

DF

I. kat. felm.

The First Military Survey. Die erste militärische Aufnahme. Az első katonai felmérés. 1763–1785. Königreich Ungarn. DVD-ROM. Budapest, 2006 (Digitized Maps of the Habsburg Empire).

II. kat. felm.

II. katonai felmérés. [Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn.] Georeferált és Google Mapsszel szinkronizált online változat.

http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html (2013. jún. 30.)

Tabula 2007

Tabula Hungariae. Lázár térképe és változatai. Ingolstadt 1528. Országos Széchényi Könyvtár App. M. 136. Magyar Elektronikus Könyvtár DMEK005970 – DMEK005976. Szerk. Plihál Katalin, Káldos János. Design: Török Máté. Budapest, 2007 (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár – Digitális kincstár. Digital Treasury).

Szakirodalom

BAK 2009

BAK Borbála: Lázár secretarius térképének római másolatai és egy francia metszetkiadó a 16. században. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk. Körmendi Tamás, Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009, 35–48.

BAK 2011

Borbála BAK: Roman Copies of the Map of Lazarus Secretarius and a French Publisher of Prints in 16th Century Rome. *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 52(2011), 235–249.

- BENDEFY–V. NAGY 1969   BENDEFY László – V. NAGY Imre: *A Balaton évszázados partvonalváltozásai*. Budapest, 1969.
- BLAZOVICH 1998 (2002)   BLAZOVICH László: Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 26(1998), 51–61. Másodközlése a térkép mellékletként való utánnyomásával, A 14–16. századi úthálózat vázlata címmel: In: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Szeged, 2002 (Dél-alföldi évszázadok 17.), 47–56. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- ČORALIĆ 1997   Lovorka ČORALIĆ: *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. Zagreb, 1997 (Biblioteka povjesnica).
- CSÁNKI III   CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 3. köt. Budapest, 1897.
- ENGEL 1996   ENGEL Pál: *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*. Szeged, 1996 (Dél-alföldi évszázadok 8.).
- ENGEL 2000   ENGEL Pál: A törökdúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok* 134(2000), 267–321.
- ENGEL 2002
- FABRITIUS 1878   FABRITIUS Károly: *Erdélynek Honter János által készített térképe 1532-ből*. Budapest, 1878 (Értekezések a történelmi tudományok köréből VII/7.).
- GLASER 1929–1930   GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 62(1929–1930), 138–167., 257–285.
- HAJDÚ–MOLNÁR 1978   HAJDÚ Mihály – MOLNÁR József: *Az első magyar térkép helynevei*. Budapest, 1978 (Magyar névtani dolgozatok 7.).
- HALMAI–HRENKÓ–
MÉLYKÚTI 1976   HRENKÓ Pál – HALMAI Róbert – MÉLYKÚTI Mihály: *A Lázár-térképek névanyaga*. In: *A magyar térképészet kezdetei*. Szerk. STEGENA Lajos. (Kézirat, ELTE Természettudományi Kar). Budapest, 1976, 22–70.
- HALMAI–HRENKÓ–
MÉLYKÚTI 1982   Róbert HALMAI – Pál HRENKÓ – Mihály MÉLYKÚTI: *The Geographical Names on the Lazarus Maps*. In: *Lazarus secretarius. The First Hungarian Map-maker and His Work*. Ed. by Lajos STEGENA. Budapest, 1982, 32–71.

- HALMAI 1976 HALMAI Róbert: Hegy- és vízrajz Lázár térképein. In: *A magyar térképészet kezdetei*. Szerk. STEGENA Lajos. (Kézirat, ELTE Természettudományi Kar). Budapest, 1976, 78–79.
- HALMAI 1982 Róbert HALMAI: Orography and Hydrography on Lazarus's Maps. In: *Lazarus secretarius. The First Hungarian Mapmaker and His Work*. Ed. by Lajos STEGENA. Budapest, 1982, 84–86.
- HRENKÓ 1976 HRENKÓ Pál: Településrajz és helynevek a Lázár-térképeken. In: *A magyar térképészet kezdetei*. Szerk. STEGENA Lajos. (Kézirat, ELTE Természettudományi Kar). Budapest, 1976, 71–74.
- HRENKÓ 1982 Pál HRENKÓ: Symbols of Settlements and Place Names on the Lazarus Maps. In: *Lazarus secretarius. The First Hungarian Mapmaker and His Work*. Ed. by Lajos STEGENA. Budapest, 1982, 72–78.
- IVANIČ 2005 Peter IVANIČ: Komunikácie na Pohroní v období stredoveku. *Historický časopis* 53(2005), 617–632.
- IVANIČ 2011 Peter IVANIČ: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra, 2011.
- IVÁNYI 1960 IVÁNYI Béla: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. In: *A Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950–1960*. Szerk. SZENTMIHÁLYI Imre. Zalaegerszeg, 1960, 161–180.
- KERTÉSZ–MORGÓS–NAGY–SZÁNTÓ 2004 KERTÉSZ Róbert – MORGÓS András – NAGY Dénes – SZÁNTÓ Zsuzsanna: Az első híd a Tiszán. *Szolnoki Tudományos Közlemények* 8(2004). <http://jupiter.elte.hu/szolnok/szolnoktorokhid3.pdf> (2013. jún. 30.)
- KUBINYI 2000 KUBINYI András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000 (Dél-alföldi évszázadok 14.).
- MOLNÁR 1978 MOLNÁR József: A régi magyarországi térképek nyelvtörténeti jelentősége. *Magyar Nyelv* 74(1978), 175–180.
- MOLNÁR 1982 József MOLNÁR: Some Linguistic Remarks on Lazarus's Cartonymie. In: *Lazarus secretarius*.

- The First Hungarian Mapmaker and His Work.* Ed. by Lajos STEGENA. Budapest, 1982, 82–83.
- MOLNÁR–TIMÁR–SZÉKELY 2008 MOLNÁR Gábor – TIMÁR Gábor – SZÉKELY Balázs: Lázár térképének georeferálásáról. *Geodézia és kartográfia* 60(2008), 4. sz., 26–30.
- NAGY SZEDER 1936 NAGY SZEDER István: Lázár deák 1528. évben kiadott Magyarország térképéhez. *Térképészeti Közlöny* 4. köt. (1936), 1–2. sz., 95–97.
- OKOLICSÁNYINÉ HARMOS 1931 OKOLICSÁNYINÉ HARMOS Eleonóra: Magyarország térképe 1528-ból. *Térképészeti Közlöny* 1. köt. (1931), 3. sz., 165–171., VI. és VIb. melléklet (Lázár deák térképének helynevei, 16 oldal)
- PLIHÁL 2013 PLIHÁL Katalin: *A Tabula Hungariae... Ingolstadt, 1528 térkép és utóélete. Az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében.* Budapest, 2013. (DVD-melléklettel.)
- ROSTA 2010 ROSTA Szabolcs: A Kiskunsági Homokhátság középkori település- és úthálózata. In: *Középkori mozaik. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola doktoranduszainak tanulmányai.* Szerk. NAGY Balázs. Budapest, 2010 (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – konferenciák 1.), 101–148.
- SLIVKA 1998 Michal SLIVKA: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). *Archaeologia historica* 23(1998), *Sborník příspěvků přednesených na 29. celostátní konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky k problematice archeologie středověkých komunikací. Prachatice 6–10. října 1997*, 259–275.
- SZÉKELY–MOLNÁR–TIMÁR 2009 SZÉKELY Balázs – MOLNÁR Gábor – TIMÁR Gábor: Lázár deák és a folyódinamika – térképezési hibák vagy valós mederváltozás? In: *Környezettörténet. Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében.* Szerk. KÁZMÉR Miklós. Budapest, 2009, 71–93.
- TAKÁCS 1976 TAKÁCS József: [A helynevek írásmódja] Lázár térképein. In: *A magyar térképészet kezdetei.* Szerk.

- TAKÁCS 1982 STEGENA Lajos. (Kézirat, ELTE Természettudományi Kar). Budapest, 1976, 75–77.
József TAKÁCS: The Writing of Geographical Names on Lazarus's Maps. In: *Lazarus secretarius. The First Hungarian Mapmaker and His Work*. Ed. by Lajos STEGENA. Budapest, 1982, 79–81.
- TIMÁR–MOLNÁR–SZÉKELY–PLIHÁL 2008 TIMÁR GÁBOR–MOLNÁR GÁBOR–SZÉKELY BALÁZS–PLIHÁL KATALIN: Lázár térképe és a ptolemaioszi vetület. *Geodézia és kartográfia* 60(2008), 7. sz., 20–26.
- TÖRÖK 1967 TÖRÖK GÁBOR: Régi térképek nyelvjárástörténeti tanulságaiból. *Magyar nyelv* 63(1967), 14–21.
- WEISZ 2012 WEISZ BOGLÁRKA: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Budapest, 2012 (Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Értekezések.)
- WEISZ 2013 WEISZ BOGLÁRKA: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest, 2013 (Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae historica. Adattárak. Elenchi.)

Settlements on Lazarus' *Tabula Hungariae* (1528) and Late Medieval Road Network

The first detailed Hungarian map, published in 1528 in Ingolstadt, is undoubtedly a masterpiece of its age. Approximately 1500 settlements are shown in the whole territory of the late medieval Kingdom of Hungary. They are depicted with small circles and symbols of house or castle around them, and more than 1400 pieces are also named on the map. (For investigating the place names and other names two lists are available. HALMAI–HRENKÓ–MÉLYKÚTI 1982 is published mainly for geographical and cartographical, HAJDÚ–MOLNÁR 1978 for linguistic usage.) Although the settlements, as Pál Hrenkó pointed it out, are more frequent along rivers and roads, the map itself does not contain any visual information for routes. (This is also inconsistent with the Latin and German text at the bottom of the map.) In this study I examine the relationship between the settlements on the map and the late medieval road network through some examples. Thanks to the support of road reconstructions for Transdanubia by Lajos Glaser and the Great Plain by László Blazovich and András Kubinyi, and some other maps like Pál Engel's and the First and Second Military Surveys I drawn some route sections on the *Tabula Hungariae*, connecting the settlements.

These examples provide evidence, that mainly the settlements along important roads, junctions and river passes are shown on the *Tabula Hungariae*. But not all of them. On the one hand Lazarus was supposed to be on the spot and collected data: these elements are shown correctly. On the other hand some regions (e.g. Southwestern-Transdanubia) are not fully elaborated and the spatial order is confused. There is no proof for the existence of road network on Lazarus' original manuscripts, the roads also could have been omitted by the editors of the map. Anyway, the *Tabula Hungariae* makes a significant contribution to road network reconstructions, because it has got valuable details for the pre-Ottoman situation of Hungarian settlements. Moreover, if we have information about late medieval road network, also the map's uncertain or nameless settlements can be identified successfully.